Κοινωνικές αναπαραστάσεις του πολιτισμού ή ο πολιτισμός ως κοινωνική αναπαράσταση

Βασίλης Παυλόπουλος

Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Serge Moscovici
Η διδασκαλία και το έργο του

Ημερίδα | **31 Οκτωβρίου 2017** | Αμφιθέατρο Σάκη Καράγιωργα **ΙΙ**
Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών

Περίληψη

Είναι διαπιστωμένη η καθυστέρηση της ψυχολογίας να συμπεριλάβει πολιτισμικές συνιστώσες στα φαινόμενα που εξετάζει, η οποία αποδίδεται σε επιστημολογικούς, μεθοδολογικούς και ιστορικούς παράγοντες. Ακόμα κι όταν αυτό συνέβη, δεν έλειψαν οι αστοχίες και οι αντιφάσεις, οι οποίες αποτυπώνονται ίσως με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο στην (ατελέσφορη;) απόπειρα εννοιολογικού προσδιορισμού του πολιτισμού. Η παρουσίαση αυτή αποσκοπεί να αναδείξει τα οφέλη από μια κοινωνικοψυχολογική προσέγγιση του πολιτισμού μέσω της οπτικής των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Σύμφωνα με αυτήν, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις συγκροτούν εργαλεία κατασκευής νοήματος πολιτισμικού περιεχομένου. Συγχρόνως, η επιστημονική έρευνα νοείται ως μελέτη της κοινωνικής αναπαράστασης του πολιτισμού και όχι της έννοιας καθαυτής, ως φυσικής οντότητας. Μια τέτοια θεώρηση: (α) προστατεύει από τον κίνδυνο ουσιοποίησης του πολιτισμού και επιστημονικοφανούς αναπαραγωγής εθνικών στερεοτύπων, (β) απομακρύνει τους ερευνητές από τη στατική, ανιστόρητη μελέτη του πολιτισμού και φωτίζει τις δυναμικές διεργασίες μέσα από τις οποίες το περιεχόμενό του διαμορφώνεται και μεταβάλλεται, και (γ) αναδεικνύει το ρόλο της ιδεολογίας, της εξουσίας και των κοινωνικών ανισοτήτων, ιδιαιτέρως όταν ο πολιτισμός ενεργοποιείται στη μελέτη των διομαδικών σχέσεων χρωματίζοντας ανάλογα το περιεχόμενό τους (π.χ. ‘μετανάστες-γηγενείς’ αντί ‘μειονότητες-πλειοψηφία’). Τα παραπάνω συζητούνται αντλώντας επιλεκτικά στιγμιότυπα από τη διαπολιτισμική έρευνα πάνω στη νοημοσύνη, την ανάδυση των εθνικών ταυτοτήτων, τη μετανάστευση και την επιπολιτισμοποίηση.

Αντί εισαγωγής…

- Ο Moscovici κι εγώ, ή ο Δόγης της Βενετίας στην αυλή του βασιλιά-ήλιου (Moscovici, 1983, αναφ. στο Jahoda, 1988).
- Η παρουσία-απουσία του Moscovici από τα εγχειρίδια Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας.
- Η καθυστερημένη «ανακάλυψη» του πολιτισμού από την Ψυχολογία.
- Το κοινωνικοψυχολογικό υπόβαθρο της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας και τρία βασικά ερωτήματα:
  - Τι είναι ο πολιτισμός;
  - Ποιο είναι το αντικείμενο της διαπολιτισμικής σύγκρισης;
  - Πώς ερμηνεύονται οι πολιτισμικές επιδράσεις στη συμπεριφορά;

Τι είναι ο πολιτισμός;

- Οι ορισμοί του πολιτισμού πρέπει να είναι περίπου ισάριθμοι με τους ερευνητές! Ήδη καταγράφονται 160 ορισμοί από τους Krober και Kluckhohn (1952).

- "Ο πολιτισμός αποτελείται από εμφανή ή λανθάνοντα *πρότυπα συμπεριφορών* που αποκτήθηκαν και μεταδίδονται με *σύμβολα* και αποτελούν το διακριτό επίτευγμα των ανθρώπινων ομάδων [...] Ο *βασικός πυρήνας* του πολιτισμού αποτελείται από παραδοσιακές (ιστορικά προερχόμενες και επιλεγμένες) *ιδέες* και, ιδιαιτέρως, από τις συναφείς με αυτές *αξίες*. Τα πολιτισμικά συστήματα θεωρούνται *αφενός προϊόντα δράσης* και αφετέρου *στοιχεία προετοιμασίας για περαιτέρω δράση*"

  (Krober και Kluckhohn, 1952, σελ. 181).

Τι είναι οι κοινωνικές αναπαραστάσεις;

- «…ένα σύστημα *αξιών, ιδεών* και *πρακτικών* με διττή λειτουργία· πρώτον, την εγκαθίδρυση μιας *τάξης* που επιτρέπει στα υποκείμενα να προσανατολιστούν μέσα στον υλικό και κοινωνικό κόσμο και να τον ελέγξουν και, δεύτερον, τη σύναψη *επικοινωνίας* μεταξύ των μελών μιας κοινότητας παρέχοντάς τους ένα *κώδικα κοινωνικής συναλλαγής* και ένα κώδικα για να ονομάσουν και να ταξινομήσουν ξεκάθαρα τις πτυχές του κόσμου και την ατομική και ομαδική τους *ιστορία*» (Moscovici, 1973, σελ. xiii).
- Κοινά σημεία στους ορισμούς του πολιτισμού και των κοινωνικών αναπαραστάσεων: αξίες και πρακτικές, σύμβολα και επικοινωνιακές λειτουργίες, κατασκευή της ιστορίας και προσανατολισμός για δράση, συνολικά: έμφαση στις ιστορικές, πολιτισμικές, μακροκοινωνικές συνθήκες πέραν του ατομικού επιπέδου ανάλυσης.

Σχέση πολιτισμού και κοινωνικών αναπαραστάσεων

- Ενώ οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αναφέρονται σε κάτι συγκεκριμένο κάθε φορά, ο πολιτισμός είναι ένα ευρύτερο, οργανωμένο δίκτυο αναπαραστάσεων που υιοθετεί μια ομάδα.
- Οι ομάδες χρησιμοποιούν στοιχεία από το ρεπερτόριο των πολιτισμικών πόρων για να κατασκευάσουν κοινωνικές αναπαραστάσεις.
- Οι διεργασίες διαμόρφωσης και μετασχηματισμού του πολιτισμού και των κοινωνικών αναπαραστάσεων είναι παρόμοιες.

(Duveen, 2007)

- Η υιοθέτηση της οπτικής των κοινωνικών αναπαραστάσεων μπορεί να περιορίσει τον κίνδυνο *ουσιοποίησης* του πολιτισμού (Haslam, Rothschild, & Ernst, 2000).

Πέραν του πολιτισμού: πολυπολιτισμικότητα, ρατσισμός και άλλες ιστορίες ουσιοποίησης

- Και οι δύο κυρίαρχες ιδεολογίες της πολιτισμικής ετερότητας, η πολυπολιτισμικότητα και η αφομοίωση, χρησιμοποιούν τον πολιτισμό για να προσδιορίσουν ολοκληρωτικά τα άτομα και να ερμηνεύσουν τις ατομικές διαφορές (Moghaddam, 2012).
- Η μελέτη του ρατσισμού ως θεωρίας εγγεγραμμένης στην κοινωνική σκέψη σχετικά με την ιεράρχηση των διαφορών μεταξύ των ομάδων διαφοροποιείται από τη μελέτη της προκατάληψης πάνω στη βάση της κατηγοριοποίησης, ως ατομικού γνωρίσματος (Vala, 2013).
  - Έτσι γίνονται κατανοητοί οι διαχρονικοί μετασχηματισμοί του ρατσισμού υπό την κανονιστική πίεση των κοινωνικών κινημάτων: από τον ευθύ στον λανθάνοντα ρατσισμό, ή ακόμα και η μετακίνηση της «ουσίας» που διαφοροποιεί τις ανθρώπινες ομάδες, από τη βιολογία στον πολιτισμό.

Ποιο είναι το αντικείμενο της διαπολιτισμικής σύγκρισης;

- Η ονοματοδοσία κατά την επικοινωνία ενεργοποιεί και τις δύο λειτουργίες των κοινωνικών αναπαραστάσεων, την αντικειμενοποίηση και την επικέντρωση, καθιστώντας συγκεκριμένο το αφηρημένο και κατευθύνοντας τη σκέψη σε οικεία γνωστικά σχήματα. Έτσι καταλήγουμε να βλέπουμε ό,τι γνωρίζουμε, παρά να γνωρίζουμε ό,τι βλέπουμε (Fraser, Burchell, Hay, & Duveen, 2001).

- Η σημασία του επαναπροσδιορισμού: Αφροαμερικανοί και Ρομά (Moscovici, 2011).

- Η κοινωνική κατασκευή των ταυτοτήτων εθνοτικού, εθνικού ή θρησκευτικού περιεχομένου ως μη συμβατών (Chryssochoou & Lyons, 2010).

- Τι σημαίνει ο όρος “μετανάστες δεύτερης γενιάς”; (ακόμα χειρότερα: “μετανάστες μιάμιση γενιάς!”)

Πολιτισμική μεροληψία στη διαπολιτισμική σύγκριση

- Πολιτισμική μεροληψία: Η πρόσληψη, ερμηνεία και αξιολόγηση των φαινομένων με βάση τα κριτήρια της πολιτισμικής ομάδας των ερευνητών (van de Vijver & Poortinga, 1997).
  - Από μεθοδολογική άποψη, η πολιτισμική μεροληψία είναι συνάρτηση της (αν)ισοτιμίας και του (αν)ισομορφισμού.
- Η έννοια της ισοτιμίας αναφέρεται στο επίπεδο μέτρησης που είναι κατάλληλο για τη διενέργεια διαπολιτισμικής σύγκρισης (van de Vijver & Tanzer, 2004).
- Ο ισομορφισμός υπονοεί ότι υπάρχει αντιστοιχία των υπό μελέτη εννοιών –και, άρα, των υποθέσεων και των ερμηνειών– μεταξύ πολιτισμικού και ατομικού επιπέδου ανάλυσης (Adamopoulos, 2008).
- Ωστόσο, τα ζητήματα αυτά δεν είναι απλώς μεθοδολογικά, αλλά πρωτίστως θεωρητικά!

Παράδειγμα: Η διαπολιτισμική μελέτη της νοημοσύνης

- Οι διαπολιτισμικές έρευνες έχουν καταλήξει σε σημαντικό βαθμό ομοιότητας μεταξύ παιδιών από διαφορετικές εθνοπολιτισμικές ομάδες με τη χρήση του WISC-III αφού προηγουμένως επιβεβαίωσαν την καταλληλότητα των μετρήσεων για διαπολιτισμική σύγκριση (Georgas, Weiss, van de Vijfer, & Saklofske, 2003).
- Όμως, είναι η νοημοσύνη μια “αντικειμενική” ικανότητα με οικουμενική ισχύ;
- Είναι η σχέση της νοημοσύνης με τον πολιτισμό μια σχέση ποσοτικών διαφορών;
  - Σε έρευνα με > 100.000 συμμετέχοντες, ο δείκτης συνάφειας της γενικής νοημοσύνης ήταν 0,17 με τη φυλετική ομάδα και 0,86 με το κοινωνικο-οικονομικό status (Humphreys, 1985).
- Διαφορές στην ΚΑ της νοημοσύνης μεταξύ δυτικών και μη δυτικών κοινωνιών (βλ. Berry, Poortinga, Segall, & Dasen, 2002), καθώς και σε διαφορετικούς χρόνους εντός της ίδιας κοινωνίας (βλ. Mugny & Carugati, 1989).

Πώς ερμηνεύονται οι πολιτισμικές επιδράσεις στη συμπεριφορά;

- Ανθρωπολογική προσέγγιση: Η πολιτισμική επάρκεια δεν αφορά όσα γνωρίζει, αισθάνεται και σκέφτεται ένα άτομο για τον κόσμο, αλλά τη θεωρία του για το τι γνωρίζουν, αισθάνονται και εννοούν οι άνθρωποι στον περίγυρό του (Keesing, 1974).
- Κοινωνικοψυχολογική προσέγγιση: Οι καθημερινές ερμηνείες των ατόμων για τον κόσμο βασίζονται σε ιδέες που υποθέτουν ότι είναι κοινές, σε αυτό που αποκαλούμε «κοινή λογική» ή κοινωνικές αναπαραστάσεις (Moscovici, 1976).
- Προκειμένου να προβλέψουμε τη συμπεριφορά, πιο σημαντικός από τις προσωπικές (ατομικιστικές ή συλλογικές) αξίες αναμένεται να είναι ο ρόλος των πεποιθήσεων που διατηρούν τα άτομα ότι ζουν σε μία κοινωνία ατομικισμού ή συλλογικότητας (Zou, Tam, Morris, Lee, Lau, & Chiu, 2009).
- Προσλαμβανόμενη συναίνεση ή η κοινωνική επιρροή με όρους κοινωνικής σκέψης.

Αντί επιλόγου

- Πολιτισμός και κοινωνικές αναπαραστάσεις:
  - Κοινές προκλήσεις (π.χ. Jahoda, 1988, 2012)
  - Διακριτή κοινωνική υπόσταση
  - Συμπληρωματική σχέση;

Βερονέζε, “Δείπνο στου Σίμωνα” (1570-1572). Δώρο του Δόγη της Βενετίας στον Λουδοβίκο XIV το 1664, Βερσαλίες

Ευχαριστώ για την προσοχή σας!

vpavlop@psych.uoa.gr

References

- Adamopoulos, J. (2008). On the entanglement of culture and individual behavior. In F. van de Vijver, D. van Hemert, & Y. Poortinga (Eds.), *Multilevel analysis of individuals and cultures* (pp. 27-62). New York, NY: Lawrence Erlbaum Associates.
- Berry, J. W., Poortinga, Y., Segall, M., & Dasen, P. (2002). *Cross-cultural psychology: Research and applications*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Chryssochoou, X., & Lyons, E. (2010). Perceptions of (in)compatibility between identities and participation in the national polity of people belonging to ethnic minorities. In A. E. Azzi, X. Chryssochoou, B. Klandermans, & B. Simon (Eds.), *Identity and participation in culturally diverse societies* (pp. 69-88). London: Blackwell. doi:10.1002/9781444328158.ch4
- Duveen, G. (2007). Culture and social representations. In J. Valsiner & A. Rosa (Eds.), *The Cambridge handbook of socio-cultural psychology* (pp. 543-559). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Figgou, L. (2016). Constructions of 'illigal' immigration and entitlement to citizenship: Debating an immigration law in Greece. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, *26*, 150-163. doi:10.1002/casp.2242
- Fraser, C., Burchell, B., Hay, D., & Duveen, G. (2001). *Introducing social psychology.* Cambridge, UK: Blackwell.
- Georgas, J., Weiss, L., van de Vijver, F., & Saklofske, D. (2003). *Culture and children's intelligence. Cross-cultural analysis of the WISC-III*. Boston, MA: Academic Press.
- Haslam, N., Rothschild, L., & Ernst, D. (2000). Essentialist beliefs about social categories. *British Journal of Social Psychology*, *39*(1), 113-127. doi:10.1348/014466600164363
- Humphreys, L. G. (1985). Race differences and the Spearman hypothesis. *Intelligence*, *9*, 275-283.
- Jahoda, G. (1988). Critical notes and reflections on 'social representations'. *European Journal of Social Psychology*, *18*, 195-209. doi:10.1002/ejsp.2420180302
- Jahoda, G. (2012). Critical reflections on some recent definitions of "culture". *Culture and Psychology*, *18*(3), 289-303. doi:10.1177/1354067X12446229
- Kadianaki, I., & Andreouli, E. (2015). Essentialism in social representations of citizenship: An analysis of Greeks' and migrants' discourse. *Political Psychology*, *38*(5), 833-848. doi:10.1111/pops.12271
- Kagitcibasi, C. (1996). *Family and human development across cultures: A view from the other side*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Keesing, R. (1974). Theories of culture. *Annual Review of Anthropology*, *3*, 73-97. doi:10.1146/annurev.an.03.100174.000445

References

- Kelley, H. (1952). Two functions of reference groups. In G. Swanson, T. Newcomb, & E. Hartley (Eds.), *Readings in social psychology* (pp. 410-414). New York, NY: Holt.
- Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952). Culture: A critical review of concepts and definitions. Cambridge, MA: Greenwood Pub Group.
- Moghaddam, F. M. (2012). The omnicultural imperative. *Culture and Psychology*, *18*(3), 304-330. doi:10.1177/1354067X12446230
- Moscovici, S. (1973). Foreword. In C. Herzlich (Ed.), *Health and Illness* (pp. ix–xiv). London, UK: Academic Press.
- Moscovici, S. (1976). *Social influence and social change*. London: Academic Press.
- Moscovici, S. (1988). Notes towards a definition of social representations. *European Journal of Social Psychology*, *18*, 211-250. doi:10.1002/ejsp.2420180303
- Moscovici, S. (2011). An essay on social representations and ethnic minorities. *Social Science Information*, *50*(3-4), 442-461. doi:10.1177/053901841141027
- Mugny, G., & Carugati, F. (1989). *Social representations of intelligence*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Psaltis, C. (2012). Culture and social representations: A continuing dialogue in search for heterogeneity in social developmental psychology. *Culture and Psychology*, *18*(3), 375-390. doi:10.1177/1354067X12446233
- Tajfel, H. (1972). Experiments in a vacuum. In J. Israel & H. Tajfel (Eds.), *The context of social psychology: A critical assessment* (pp. 69-119). London: Academic Press.
- Triandis, H. C. (1995). *New directions in social psychology. Individualism and collectivism*. Boulder, CO: Westview Press.
- Vala, J. (2013). Racisms: Social representations, racial prejudice and normative pressures. *Papers on Social Representations*, *22*, 6.1-6.29.
- Van de Vijver, F., & Poortinga, Y. (1997). Towards an integrated analysis of bias in cross-cultural assessment. *European Journal of Psychological Assessment*, *13*(1), 29-37. doi:10.1027/1015-5759.13.1.29
- Van de Vijver, F., & Tanzer, N. (2004). Bias and equivalence in cross-cultural assessment: An overview. *European Review of Applied Psychology*, *54*(2), 119-135. doi:10.1016/j.erap.2003.12.004
- Χρυσοχόου, Ξ., & Αναγνώστου, Γ. (2011, Δεκέμβριος). *Η επανακατηγοριοποίηση σε υπερκείμενες ομάδες είναι πάντα θετική για την πρόσληψη μειονοτήτων; Η περίπτωση των μεταναστών στην Ελλάδα.* Ανακοίνωση στο 8ο Πανελλήνιο Συνέδριο Κοινωνικής Ψυχολογίας, Παλαιοκερασιά Φθιώτιδας.
- Zou, X., Tam, K. P., Morris, M. W., Lee, S. L., Lau, I. Y., & Chiu, C. Y. (2009). Culture as common sense: perceived consensus versus personal beliefs as mechanisms of cultural influence. *Journal of Personality and Social Psychology*, *97*(4), 579-597. doi:10.1037/a001639